

Iz hrvatske medicinske prošlosti From Croatian medical history

STVORENA JE JEDNA VEOMA LIJEPA USTANOVA, KOJA SLUŽI SVIM OSIGURANICIMA U SLUČAJU BOLESTI: OSNUTAK I RAZVOJ MERKUROVA SANATORIJA U ZAGREBU DO 1945. GODINE

**A REFINED INSTITUTION WAS CREATED
WHICH SERVES TO ALL OF THE MEMBERS OF INSURANCE IN THE CASE OF ILLNESS:
FOUNDATION AND DEVELOPMENT OF MERKUR'S SANATORIUM IN ZAGREB UNTIL 1945.**

STELLA FATOVIĆ-FERENČIĆ, DARIJA HOFGRÄFF*

Deskriptori: Bolnice – povijest; Bolnice, gradnja i projektiranje – povijest; Zaklade – povijest; Socijalno osiguranje – povijest; Zdravstveno osiguranje – povijest; Društva – povijest; Povijest 19. stoljeća; Povijest 20. stoljeća; Hrvatska

Sažetak. U radu je iznesena historiografija Merkurova sanatorija u Zagrebu, podignutog 1930. godine sredstvima osiguravajućeg društva Merkur. Istraživanje je temeljeno na izvornim dokumentima s ciljem identifikacije podataka vezanih uz otvorenje i dogradnje sanatorija, njegov razvoj te kronologiju ravnateljâ i odjelnih liječnika do 1945. godine. Kao polazište u radu poslužilo je arhivsko gradivo Državnog arhiva u Zagrebu, Hrvatskoga državnog arhiva, Knjižnice Kliničke bolnice Merkur te javna glasila pohranjena u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Analiza historiografije ove bolnice poslužila je kao polazište u interpretaciji pojavnosti socijalne zaštite na našem području, doživljaja sanatorija u javnosti te poimanja kvalitete zdravstvene usluge tijekom prve polovice 20. stoljeća. Rad je nastao u povodu obilježavanja 140. obljetnice osnutka Hrvatskoga trgovačkog društva Merkur zaslužnog za osnutak istoimenog sanatorija u Zagrebu.

Descriptors: Hospitals – history; Hospital design and construction – history; Foundations – history; Social security – history; Insurance, health – history; Societies – history; History, 19th century; History, 20th century; Croatia

Summary. The historiography of Zagreb sanatorium Merkur, founded by Merkur Insurance Society in 1930 is presented. The research is based on archival sources kept in the State's archives as well as in the National library in Zagreb aiming to identify the opening, building and governing the hospital until 1945. The analysis of the hospital historiography allowed the insight into social insurance development on our territory as well as of Zagreb's population receptivity towards the health institution and the quality of health service in the first half of the 20th century. The paper is dedicated to the 140th anniversary of Merkur Insurance Society foundation.

Liječ Vjesn 2013;135:172–182

Većina bolnica na području Hrvatske ima svoje monografske publikacije ili pak koji opsežniji pregled objavljen u nekom od naših časopisa. Međutim ima i onih koje do sada nisu zaokupile ozbiljniji interes istraživača pa je njihova povijest ostala neistražena. Jedan od primjera je i današnja Klinička bolnica Merkur u Zagrebu koja, unatoč dostupnom arhivskom gradivu pohranjenom u arhivima, zanimljivoj prošlosti i istaknutim ličnostima koje su u njoj radile nema napisanu monografiju niti znatniji broj članaka koji se osvrću na njezine početke i razvoj. Jedini opsežniji prikaz o bolnici napisao je Ivan Žnidar u povodu 50. obljetnice ove bolnice.¹ Okvirne informacije o razvoju bolnice Merkur mogu se dobiti i pregledom njezinih mrežnih stranica.²

U ovom radu donosimo rezultate istraživanja vezanih uz okolnosti osnutka, izgradnje i razvoja Merkurova sanatorija do 1945. godine do kada se ova ustanova nalazila u vlasništvu osiguravajućeg društva.

Kao polazište u radu poslužilo je arhivsko i knjižnično gradivo pohranjeno u Državnome arhivu u Zagrebu, Hrvatskome državnom arhivu (HDA), Knjižnici HDA, Knjižnici Kliničke bolnice Merkur te javnim glasilima dostupnim u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici. Rekonstrukcija i analiza historiografije ove bolnice poslužila je za analizu i interpretaciju utjecaja socijalne zaštite i modela financiranja bolnica u prošlosti te poimanja kvalitete zdravstvene usluge tijekom prve polovice 20. stoljeća.

Rad je nastao u povodu obilježavanja 140. obljetnice osnutka Hrvatskoga trgovačkog društva Merkur zaslužnog za osnutak istoimenog sanatorija u Zagrebu.

Modeli financiranja bolnica i pojava socijalnog osiguranja na području Kraljevine Hrvatske i Slavonije na prijelazu 19. u 20. stoljeće

U Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji potkraj 19. stoljeća postojale su 33 bolnice s 2939 kreveta i 55 zaposlenih liječnika.³ Zemaljske bolnice podizala je i njima upravljala Kraljevska zemaljska vlada. Ravnateljstvo Zemaljske bolnice bilo je podređeno izravno Kraljevskoj zemaljskoj vladi, odnosno Odjelu za unutarnje poslove u Zagrebu. Gradske bolnice stajale su pod nadzorom Gradskog poglavarstva, dok su ostale javne bolnice spadale pod županijsku oblast.

Godine 1900. grad Zagreb ima 61.002 stanovnika⁴ i dvije velike bolnice.

Izgradnja Zakladne bolnice počinje uz financijski poticaj velikog župana Nikole Škrleca. Budući da su financije za gradnju bile nedostatne, Škrlec je zajedno s Odborom za gradnju odlučio u novu bolnicu smjestiti i bolesnike iz stare bolnice ispod Kamenitih vrata te prenijeti nekretnine i zaklade gradskih kapela, zatim Štillerove imovine i sve imovi-

* Odsjek za povijest medicinskih znanosti Zavoda za povijest i filozofiju znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (prof. dr. sc. Stella Fatović-Ferenčić, dr. med.), Hrvatski državni arhiv (Darija Hofgräff, dipl. povjesničar i arhivist)

Adresa za dopisivanje: Prof. dr. sc. S. Fatović-Ferenčić, Odsjek za povijest medicinskih znanosti Zavoda za povijest i filozofiju znanosti, Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, 10000 Zagreb, Gundulićeva 24, e-mail: stella@hazu.hr

Primljeno 30. siječnja 2013., prihvaćeno 26. travnja 2013.

ne hospotala iz Duge ulice. Veliku pomoć u financiranju ovog objekta dao je i biskup Maksimilijan Vrhovac koji je o svom trošku dovršio bolnicu. Nakon toga je car Franjo II. diplomom od 16. ožujka 1804. godine potvrdio zakladu, a 23. kolovoza iste godine bolnica je bila svečano i otvorena.^{5,6} Novoosnovanom zakladnom bolnicom upravljala su milosrdna braća iz Požuna (Bratislave), koja su se upisala u zemljišne knjige kao njezini vlasnici. Potkraj stoljeća bolnica je imala 460 kreveta i 8 stalno zaposlenih liječnika.⁷

Druga zagrebačka bolnica bila je Bolnica milosrdnih sestara, koja je osnovana 1846. godine u okviru ženskoga samostana ponajprije zahvaljujući nastojanjima zagrebačkog kardinala Josipa Haulika i raznih zaklada.⁸ Naredbom Kraljevske zemaljske vlade od 19. siječnja 1873. godine bolnica je bila proglašena javnom i općom bolnicom i u njoj su se mogli liječiti svi bolesnici koji su u nju bili upućeni s liječničkom svjedodžbom. Nadzor nad bolnicom imala je Banska uprava u Zagrebu, a nalazila se pod zaštitom države.⁹ Početkom 20. stoljeća ova je bolnica imala 400 kreveta.

Izgradnja zdravstvenih ustanova u analiziranom je razdoblju bila potaknuta i razvojem znanosti i medicine čiji je imperativ postao podizanje klinika osmišljenih ne samo za zbrinjavanje bolesnika već i za znanstvenoistraživački te nastavni rad. Intenziviraju se i nastojanja oko osnutka medicinskog fakulteta pa se pokreće i pitanje gradnje velike zemaljske bolnice s 1000 kreveta, koja je trebala postati kliničkom bazom tog fakulteta. Godine 1908. izrađene su skice za gradnju te bolnice na Šalati, ali do ostvarenja nije došlo.¹⁰

Postupno se u Zagrebu podižu i specijalizirane zdravstvene ustanove. Godine 1879. podignuta je, tako, psihijatrijska ustanova u Vrapču koja se financirala sredstvima iz posebnih zaklada, ostavinskih darova te dohotkom vlastitog zemljišta, domaće radnje i vlastite glavnice.^{11,12}

Prva zamisao o gradnji lječilišta za oboljele od tuberkuloze javlja se u sklopu socijalnog osiguranja. Inicijativu je potaknuo tadašnji ravnatelj Okružne blagajne Ivan Ancel (1871–1922) i tadašnji liječnik radničkog osiguranja Mili-voj Dežman (1873–1940). Novac se prikupljao iz donacije grofa Kulmera, dobrovoljnih lutrija, pojedinačnih i ostalih donacija. Lječilište je započelo s radom 22. svibnja 1909. godine.^{13,14}

Razvidno je da je većina bolnica nastajala i bila financirana potporom zaklada, crkvenih redova i donacija. Njihovo financiranje, proširenje ili izgradnju podupire država najčešće u slučajevima neposredne opasnosti od širenja epidemija. Tako je npr. osnutak Bolnice za zarazne bolesti na Zelenom brijegu 1892. godine potaknulo Gradsko zastupstvo u vrijeme širenja pandemije kolere.¹⁵ No, bilo je i individualnih inicijativa. Nakon što mu je Kraljevska zemaljska vlada odbila novčano poduprijeti prijedlog osnutka zavoda, Božidar Špišić (1879–1957) osnovao je primjerice 1908. godine svoj privatni ortopedski zavod. Početkom Prvoga svjetskog rata 1914. osnovana je bolnica Crvenog križa, smještena u zgradi tadašnje Obrtne škole, a tijekom 1915. u njoj je osnovan i prvi ortopedski odjel za ranjenike, s ortopedskim radionicama za rehabilitaciju invalida. Godine 1916. Špišić je dobio na uporabu nedovršenu zgradu Građanske škole u Kukovićevoj ulici, koju je uz pomoć financiranja grada i dovršio. Tako je otvorena naša prva ortopedska bolnica koja je već u to vrijeme imala 200 kreveta, ortopedske radionice i školu za invalide u barakama na Ciglani koje su mogle primiti 600 bolesnika.^{16,17}

U to vrijeme gradonačelnik Zagreba Milan Amruš (1848–1919) u suradnji s dr. Žigom Schwarzom (1873–1936)

potiče izgradnju Dječjeg ambulatorija te utječe na odluku Gradskog zastupstva za osiguranje sredstava za gradnju dječje bolnice.¹⁸ Pojedine zdravstvene ustanove financirane su i suviškom zaklade, primjerice, dječji dom Josipovac podignut je sredstvima viška Zaklade za uboge Eduarda baruna Jellachicha Bužimskoga. Zavod je stajao pod upravom i nadzorom Odjela za unutarnje poslove Kraljevske zemaljske vlade.¹⁹

U drugoj polovici 19. stoljeća, osobito nakon obnove ustavnosti, u Zagrebu se naziru obrisi nove privredne elite koju čine dobrostojeći obrtnici, industrijalci, bankari, prijevoznici građevinski poduzetnici, no najbrojniji su bili trgovci. Taj je sloj odigrao važnu ulogu u modernizaciji Hrvatske i podizanju građanskog društva i kulture uključujući i zdravstvo.²⁰ S druge strane, koncentracija stanovništva u gradovima, industrijalizacija i porast radništva doveli su do klasnog raslojavanja s velikim udjelom siromašnog radništva. Taj proces rezultirao je počecima razvoja socijalne zaštite koja je uključivala i zdravstveno osiguranje putem bolesničkih blagajna, osiguravajućih društava i dr. Zaključkom zajedničkog hrvatsko-ugarskoga državnog sabora 1891. godine uvodi se obavezno zdravstveno osiguranje obrtničkih i tvorničkih namještenika, a 1892. godine osniva se i Okružna blagajna.*

Osnutkom okružnih blagajna prvi je put zakonom bilo regulirano obavezno osiguranje radnika u slučaju bolesti na području grada Zagreba, i to zakonskim člankom XIV. od 9. travnja 1891. godine o podupiranju obrtnih i tvorničkih namještenika u slučaju bolesti.²¹ Ovo osiguranje jamčilo je svojim članovima liječničku pomoć i lijekove u slučaju bolesti i porođaja, zatim bolničku njegu, a uz to i novčane potpore (hranarinu, poluhranarinu, potporu za roditelje i pogrebninu u slučaju smrti osiguranika). Po ovome zakonu članovi obitelji osiguranika nisu imali pravo ni na kakvu pomoć.

Osiguranje radnika provodile su okružne, poduzetničke, tvorničke i prometne blagajne, blagajne građevinara, obrtnozborne i privatno-društvene blagajne te rudarske bratovštine. Ove su blagajne imale i svoju samoupravu koju su činile dvije trećine osiguranika i trećina poslodavaca. Po ovome zakonu osnovana je u Zagrebu Okružna blagajna koja je započela djelovati 28. kolovoza 1893. godine. Ona je do 1895. godine imala djelokrug samo nad užim područjem grada Zagreba, da bi se od kraja 1895. godine njezin djelokrug protegnuo na cijeli grad Zagreb i okolne kotare (Zagreb, Samobor, Stubica, Dugo Selo, Sv. Ivan Zelina i Velika Gorica). Nadzorna joj je oblast bila Gradsko poglavarstvo u Zagrebu kao njezina obrtna oblast. Godine 1893. broj osiguranika zagrebačke Okružne blagajne iznosio je 3089 radnika. Po zakonu iz 1891. godine zagrebačka je Okružna blagajna radila aktivno sve do 1. srpnja 1909. godine. Prosječno je na godinu tada imala oko 10.026 osiguranika.²²

Merkurova bolesnička blagajna i Merkurova soba

U kontekstu ranih nastojanja vezanih uz socijalno osiguranje u Zagrebu je 19. siječnja 1873. godine osnovano Hrvatsko trgovačko društvo Merkur s ciljem zaštite društvenog položaja trgovaca i privatnih namještenika, podizanja nacionalne svijesti i školovanja trgovačkih pripravnika te rada u trgovačkom Zboru na hrvatskom jeziku. U

* Povijesni nazivi okružnih blagajna do 1945. godine: Okružna blagajna u Zagrebu (1893.–1922.), Okružni ured za osiguranje radnika u Zagrebu (1922.–1948.), Podružnica osiguranja radnika Zagreb (1941.–1945.).

Slika 1. Merkurov simfonijski orkestar. Izvor: Merkur vjesnik 1937. g.
Figure 1. Merkur's symphonic orchestra. Source: Merkur's Gazette 1937

godini osnutka Društvo je imalo 62 člana. U to vrijeme bila je to jedina ustanova koja je trgovačkom staležu osiguravala izobrazbu, ali i pomoć u slučaju bolesti i nezaposlenosti. Društvo je imalo svoju trgovačku školu, društvenu knjižnicu, čitaonicu, pjevačko-tamburaški zbor, kasnije i simfonijski orkestar, organiziralo je večernje tečajeve stranih jezika i predavanja, matinee te glazbene večeri (slika 1). Od 1898. godine Društvo izdaje i svoje glasilo pod nazivom Merkur vjesnik (slika 2). Društvo do 1894. godine funkcionira kao preteča socijalnog osiguranja u Hrvatskoj. Nakon uvođenja obvezatnoga socijalnog osiguranja do 1903. godine ono funkcionira putem okružnih blagajna, da bi nakon 1903. godine, budući da je dobilo Vladinu povlasticu za provođenje osiguranja, ponovno preuzelo funkciju zakonskoga bolesničkog osiguranja svojih članova.²³

Pružanje liječničke skrbi ubrajalo se u važnija pitanja koja je trebalo riješiti. Iz izvješća osiguravajućeg društva Merkur za 1888. godinu i 1891. godinu²⁴ vidi se da je Bogdan Jakopović (1849–1905) bio liječnik za članove Merkura u Zagrebu, a bolničko liječenje provodilo se u bolnici milosrdnih sestara. Naime, već je prva uprava Merkura uređila u bolnici milosrdnih sestara tzv. Merkurovu sobu, koja je bila na raspolaganju svim članovima Društva. Prema zapisniku 18. godišnje skupštine održane 1891. godine Društvo u kontinuitetu izražava potrebu da se i u provincijskim mjestima odredi trgovačka bolnica i da se imenuju društveni liječnik i ljekarna. Dozvolom vlade Merkur je osnovao posebnu potpurnu blagajnu 9. travnja 1891. godine za sve svoje članove na način bolesničkih blagajna ustrojenih u smislu zakonskog članka XIV./1891. zajedničkoga Hrvatsko-ugarskog sabora. Blagajnom je rukovalo povjerenstvo od pet osoba izabranih iz središnjeg odbora i pod njegovim nadzorom. Članovi su imali pravo na besplatno liječenje, besplatne lijekove, dijagnostiku, bolesničku potporu članovima koji su bolesni i za rad nesposobni duže od tri dana, uz napomenu da bolovanje ne smije trajati dulje od godinu dana u kontinuitetu. Bolesnička potpora iznosila je za sve

Slika 2. Naslovnica Merkur vjesnika iz 1940. g.
Figure 2. Front page of Merkur's Gazette 1940

članove I. skupine po 2 krune na dan, za članove II. skupine po 1 krunu. Članovi nisu imali pravo na bolesničku potporu ako je bolest bila prouzročena hotimičnim djelovanjem, npr. tučnjavom, pijanstvom ili razuzdanim načinom života. Bolesnička potpora nije pripadala ni članovima koji su se nalazili na bolničkoj njezi ili u oporavištu. Bolesnička se potpora nije mogla prenijeti na treću osobu i bila je zakonski već kod pristupanja članstvu pravno regulirana.^{23,25}

Redoviti članovi koji su stanovali izvan Zagreba bili su prijavljeni u društvene podružnice Merkura. Oni su bili obvezni u slučaju bolesti na svoj trošak donijeti potvrdu kotarskog ili okružnoblagažničkog liječnika koji im je propisao lijekove, bolesničku potporu i liječenje po II. bolničko-opskrbnom razredu.²³ Kućni posjet blagažničkog liječnika mogao se tražiti samo u iznimno teškim slučajevima. Adrese i vrijeme ordinacije liječnika (slika 3) bile su otisnute na stranicama Merkur vjesnika.

U okviru Društva osnovana je 1902. godine i Mirovinska zaklada sa svrhom osiguranja u slučaju starosti ili trajne nesposobnosti za rad, a u slučaju smrti članova blagajna je osiguravala i njihove obitelji. Članovi mirovinskog osiguranja imali su prava na mirovinu u slučaju starosti ili trajne nesposobnosti za rad.²⁶

Godine 1913. podignuta je i trokatnica Merkur d. o. o. u Zagrebu. Nakon svršetka Prvoga svjetskog rata i demobilizacije, broj članova raste, od 216 članova u 1888. godini broj se povećava na 2343 člana u 1920. te 17.308 članova u 1930. godini. Važan skok u članstvu bio je 1922. godine, kad je provedeno obvezatno osiguranje za slučaj bolesti i nesreće po Zakonu o osiguranju radnika. Analogno razvoju socijalnih prilika mijenja se, upotpunjuje i proširuje program Društva. Jedan od razloga povećanju broja njegovih članova jest činjenica da Društvo preko svoje bolesničke blagajne pruža svojim članovima u slučaju bolesti mnogo veće pogodnosti negoli okružni uredi za osiguranje radnika.

II. Adrese i vrijeme ordinacije liječnika

1. VRHOVNI LIJEČNIK:

Dr. Palmović Ferdo, prima članove radnim danom od 11–13 sati u uredovnim prostorijama: Perkovića ul. 3, prizemno desno, tel. 89-33.

2. LIJEČNICI OPĆE PRAKSE:

- I. rajon: Dr. Nöthig Vladimir, Slovenska ul. 1, tel. 23-121, ordinira od 2½–4½ sati.
- II. rajon: Dr. Silobrić Pero, Pod Zidom 8, tel. 54-28, ordinira od 3–5 sati.
- III. rajon: Dr. Salaj Zvonimir, Klačnička ul. 4, tel. 92-89, ordinira od 1–3 sata.
- IV. rajon: Dr. Meixner Ervin, Deželićeva ul. 60, tel. 57-59, ordinira od 3–5 sati.
- V. rajon: Dr. Vrbanić Lav, Preradovića ul. 28, tel. 22-886, ordinira od 3–5 sati.
- VI. rajon: Dr. Tomaš Stjepan, Trg Kralja Tomislava 6, tel. 94-30, ordinira od 3–5 sati.
- VII. rajon: Dr. Jakobović Đuro, Zvonimirova ul. 18, tel. 71-32, ordinira od 3–5 sati.
- VIII. rajon: Dr. Goldašić Branko, Kustošija, Kralja Aleksandra ul. 70, tel. 91-42, ordinira od 10–12 sati prije podne.

Spolne i kožne bolesti: Dr. Weiss Aleksandar, Ilica 15, tel. 22-866, ordinira od 3–6 sati za članove koji stanuju na Prekrižju, Čmroku, u Jurjevskoj, Demetrovoj, Mesničkoj, Frankopanskoj ulici, Savskoj cesti i zapadno od tih ulica i cesta.

2. Dr. Thierry Janko, Berislavićeva ul. 9, tel. 41-01, ordinira od 11–12½ i od 3–4 za članove koji stanuju istočno od ulica i cesta navedenih pod 1.

Uho, grlo i nos: Dr. Dukić Baldo, Washington trg 5, tel. 65-74, ordinira od 12½–3½ sati.

Unutarnje bolesti: Dr. Stojić Voja, Žerjavićeva ul. 19, tel. 97-16, ordinira od 2–4 sata.

Urologija: Dr. Šestić Zlatko, Langc trg 2, tel. 30-61, ordinira od 2½–5.

Zubi i usta: Zubna ordinacija bol. blagajne Merkur, Perkovića ul. 1, prizemno lijevo, ordiniraju radnim danom: Dr. Schlesinger

3. LIJEČNICI SPECIJALISTE:

Dječje bolesti: Dr. Skrivanić Niko, Mažuranićev trg 8, tel. 68-69, ordinira od 2–5 sati. Kirurgija: Kirurška ordinacija u Merkurovom sanatoriju, Zajčeva ul. 19, ordinira od 11½–12½ i od 5–6 sati (prima samo ambulantne slučajeve).

Opće bolesti: 1. Dr. Meixner Ivan, Miha-novića ul. 20, tel. 22-231, ordinira od 3–5 sati za članove koji stanuju na Prekrižju, Čmroku, u Jurjevskoj, Demetrovoj, Mesničkoj, Frankopanskoj ulici, Savskoj cesti i zapadno od tih ulica i cesta.

2. Dr. Bauer Marko, Jelčićev trg 15, dvorišna zgrada, tel. 22-312, ordinira od 3–5 sati za članove koji stanuju istočno od ulica navedenih pod 1.

Ortopedske bolesti: Dr. Petras Mladen, Draškovića ul. 28, tel. 71-12, ordinira od 2–5 sati.

Plućne bolesti i tuberkuloza: Dr. Nemančić Ante, Dordićeva ul. 21, tel. 63-23, ordinira od 11½–1½ sati.

Rentgenologija: Dr. Bauer Rikard, Preradovića ul. 5, tel. 53-12, ordinira od 9–11 sati.

Marija od 8–12; Dr. Jakšić Đuro od 1½–4½ sati; Dr. Fuks Ferdo od 4½–8½ sati.

Ženske bolesti: Dr. Šilović Srećko, Masarykova ul. 2, tel. 51-60, ordinira od 2½–4½ sati.

Živčane bolesti: Dr. Horvat Zlatko, Gajeva ul. 47, tel. 62-38, ordinira od 1½–3½ sati.

4. POSEBNA LIJEČNIČKA SLUŽBA:

Noćna liječnička služba: svaki dan od 8 sati na večer do 7 sati u jutro.

Nedjeljna (blagdanska) liječnička služba: svake nedjelje i blagdana preko čitavog dana od 7 sati u jutro do 8 sati na večer.

Za vrijeme trajanja noćne ili nedjeljne (blagdanske) službe može se tražiti liječnički posjet samo u hitnom slučaju i samo od službujućeg liječnika.

Pozive za službujućeg liječnika prima Merkurov sanatorij (vrtar) telefoni: 23-841 i 23-842.

1929. godine na sjednici odbora Društva napokon je s oduševljenjem dočekano izvješće predsjedništva iz kojeg su vidljivi prvi učinjeni koraci vezani uz ostvarenje ideje sanatorija. Građevinski savjetnik inž. Menzer opširno je elaborirao prikladnost vile Pogorelec za preuređenje. Naglasio je da vila ima povoljan položaj s jugozapadnom i istočnom frontom, da je kupovna cijena 2,200.000 dinara umjerena te da se vila dade uz trošak od 300.000 dinara brzo urediti u sanatorij s 38 kreveta, s time da se okolni prostor može još dodatno iskoristiti budući da se radi o 2 jutra zemlje. Osim toga, predočio je plan za nadogradnju II. kata čime bi se dodatno dobilo još 12 kreveta.²⁴ Međutim, u travnju 1929. godine suradnja s Menzerom je prekinuta pa je zamoljen dr. Lav Vrbanić da izradi dalje osnovu s proračunom za uređenje sanatorija i to samo za interne bolesti. Tada je zatraženo od arhitekta Ignjata Fischera (1870.–1948.) da izradi nacrt za takav sanatorij.²⁴ Ovaj je istaknuti građevinski poduzetnik već imao podosta iskustva u gradnji zdravstvenih ustanova poput sanatorija u Klaićevoj 1908. godine, zgrade dekanata i Zavoda za patologiju Medicinskog fakulteta u Zagrebu itd.³⁰ Prema njegovom mišljenju izloženom na sjednici odbora 17. svibnja 1929. godine troškovi najnužnijeg preuređenja iznosili bi oko 1,000.000 dinara. Prema tome Društvo bi izdalo za sanatorij tj. Odjel za interne bolesti s kapacitetom od 26 kreveta ukupno 3,000.000 dinara odnosno 120.000 po jednom krevetu. Dana 6. lipnja 1929. godine izabran je za upravitelja sanatorija Rudolf Endlicher (1890.–1951.).²⁴ Naime, prema Pravilniku o upravi Merkurovog sanatorija upravitelj je bio nadležan za vođenje ekonomskog uprave sanatorija, a birao ga je i imenovao upravni odbor Društva. S druge strane, redovitim poslovanjem Merkurovog sanatorija rukovodio je ravnatelj sanatorija, kojeg je izabirao i imenovao Upravni odbor iz redova primarnih liječnika sanatorija.³¹

Ukupni troškovi uređenja sanatorija za unutarnje bolesti iznosili su:

Kupovina zgrade –	1,950.000
Takse prenosa –	87,052.07
Nacrti za preuređenje i dogradnju ...	64,303.00
Troškovi preuređenja:	355,238.22
Centralno grijanje	139,355.50
Šenking štednjak	35,383.62
Inventar	489,669.44
Izgradnja ceste	3,346.00
Upravni i razni troškovi	96,308.99
Naknadni troškovi od 1930. do kraja 1932. g.	103,531.32
UKUPNO:	3,324.188.16

Svečano otvorenje Merkurovog sanatorija: nedjelja, 5. siječnja 1930. godine

Na samom početku 1930. godine u ponedjeljak, 1. siječnja Jutarnji list najavljuje svečano otvaranje Merkurova sanatorija koje se predviđa za nedjelju, 5. siječnja. Autor članka navodi da sanatorij vrijedi tri milijuna dinara te da mu ubrzo predestoji i proširenje. Sanatorij je smješten na prekrasnom nešto uzvišenom mjestu sa divnim vidikom na Savsku dolinu i cijelu Zagrebačku goru. Položaj je sanatorija po mišljenju stručnjaka idealan, jer obiluje svježim zrakom i suncem, dok je sama zgrada, koja je od ceste udaljena 20–25 metara zaokružena divnim parkom. Nijedna soba ne gleda na sjever. Sve su sobe snabdjevene najmodernijim komforom i centralnim loženjem.³² Na položaj sanatorija i njegovo otvorenje osvrće se i časopis Svijet³³ donoseći fotografiju sanatorija s naglaskom na pogled koji se pruža s jednog od nje-

Slika 3. Adrese i vrijeme liječničkog ordiniranja za članove Merkurova osiguranja

Figure 3. Physicians' addresses and working hours for members of Merkur assurance

Uz navedeno povećanom broju članova pridonio je razvoj gospodarstva, porast ukupnog broja privatnih namještenika i školovanih radnika te proširenje djelokruga Društva na teritorij cijele Kraljevine. Godine 1929. osnovana je Merkurova zadruga za štednju i zajmove, a iste godine Odsjek za posredovanje namještenika nezaposlenih članova. Treća je ustanova bila osiguranje za slučaj smrti, na koju su osigurani članovi imali pravo na teret bolesničke blagajne. U godini 1938. Društvo ima 25.820 članova, a na području Jugoslavije ima 32 podružnice i djeluje preko 97 društvenih mjesnih zajednica.²⁷

Kupnja zemljišta i uređenje vile Pogorelec na Florijanskom putu

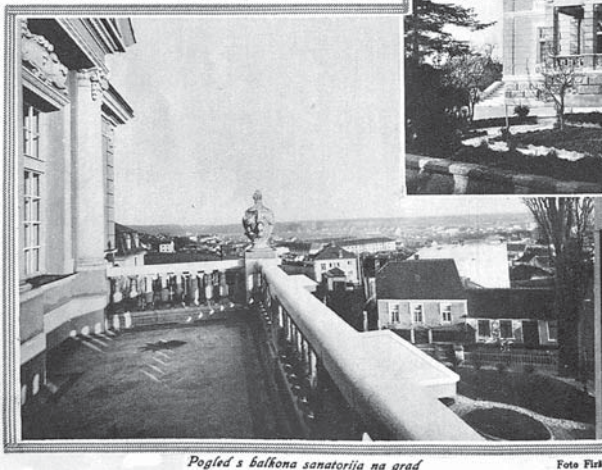
Stanje u bolnicama na području Kraljevine Hrvatske i Slavonije bilo je početkom 20. stoljeća izrazito loše o čemu jasno govore i ankete i memorandumima o bolnicama koji se provode preko Zbora liječnika. Najčešći su prigovori koji se odnose na bolnice da nisu moderno ustrojene s diferenciranim odjelima, da su prenapučene i nedostavno financirane.²⁸ Pacijenti su nezadovoljni smještajem i hranom, a nadopлата za viši razred bolničkog liječenja previsoka je.²⁹

U nastojanjima da unaprijedi zdravstvenu zaštitu svojih osiguranika u Merkurovu društvu već se 1924. godine javila inicijativa za izgradnju sanatorija pa se u tu svrhu počinju prikupljati i dobrovoljni prilozi. Kako se nije moglo osigurati dovoljno sredstava, Društvo je 1929. godine kupilo vilu Pogorelec na Florijanskom putu (danas Zajčeva ulica 19) i adaptiralo je za potrebe sanatorija. Sanatorij je bio namijenjen ponajprije Merkurovim osiguranicima, iako je primao i one koji nisu bili osigurani kod njega. Dana 7. siječnja

fenomenalnog znanja on je već s 19 godina postao magistar i uživao svjetski glas. Sada je izradio svoju doktorsku disertaciju o »formulama i tablama za ustanovljenje paraboličnih putanja« i njome u učenom svijetu pobudio najveću pozornost pa slovi kao najmlađi doktor Evrope. Sada mu je 21 godina.

NOVI MERKUROV SANATORIJ

U nedjelju 5. o. m. j. otvoren je na svečani način novi sanatorij društva »Merkur«. U analima društva »Merkur«.

Merkuor sanatorij na Florijanskom putu 39

koje sada broji preko 16.000 članova, to je jedan od najvažnijih datuma. Donasmo u ovom broju snimak sanatorija, koji će za sada moći primiti oko 36 pacijenata. Međutim već je gotova građevna osnova za proširenje sanatorija tako, da će se kapacitet sanatorija povećati na 100 bolesničkih kreveta. U sanatorij će se, u koliko bude raspoloživih mjesta, osim članova »Merкура« primati i privatnici. Društvo »Merkur« kao i njegova vrijedna uprava, steklo si je ovim djelom neprocjenjivih zasluga.

Dr. E.

Slika 4. Merkuor sanatorij 1930.
Svijet, 1930. g.
Figure 4. Merkur sanatorium 1930,
Svijet, 1930

govih balkona na grad (slika 4). Na dan svečanog otvaranja sanatorija u nedjelju, 5. siječnja u 9 sati prije podne u prostorijama Hrvatskoga trgovačkog društva *Merkur* održana je Godišnja skupština na kojoj je promijenjeno ime Društva u Merkur Društvo trgovačkih i privatnih namještenika Jugoslavije.³⁴ Sa skupštine je poslan i pozdravni telegram kralju Aleksandru I. Karađorđeviću, predsjedniku Vlade generalu Živkoviću, ministru narodnog zdravlja i socijalne politike Drinkoviću, ministru trgovine Demetroviću i načelniku odjeljenja za zdravstvo u Ministarstvu socijalne politike i narodnog zdravlja Jeremiću. U telegramu se nadležni izvješćuju o promjeni naziva Društva, ali i o otvorenju novog sanatorija. Nakon završetka skupštine članovi su se odvezli u sanatorij, gdje je svečanosti otvorenja nazočio ban Josip Šilović, koji je i otvorio sanatorij, podban Stojanović, gradski načelnik dr. Srkulj, šef odjeljenja za zdravstvo banske uprave dr. Katičić, predsjednik Liječničke komore dr. Karlo Radoničić, gradski zastupnici dr. Karlović, dr. Lochert, kanonik Barle, predsjednik Saveza industrijalaca Aleksander, predsjednik Saveza hrv. obrtnika Ramušćak, generalni direktor Prve hrvatske štedionice Pliverić, liječnici prof. dr. Durst, dr. Čulumović, dr. Weiss, dr. Akačić. Nazočne je pozdravio i šef sanatorija dr. Grossmann koji je prikazao nastojanja vezana uz uređenje sanatorija čime je svečanost otvorenja bila završena.³⁴ Sanatorij je s radom započeo u ponedjeljak, 6. siječnja 1930. kao *Mittelstand-sanatorium*, s komforom koji je odgovarao cijenama prvog i drugog razreda bolnice. To se postiglo i time što se u pogledu soba provela srednja linija između bolnice i sanatorija, a uređene su sobe s dva do četiri kreveta.²⁴ U početku je sanatorij imao samo Interni odjel s 36 kreveta. U okviru Internog odjela bili su i rendgenski kabinet i mali priručni laboratorij te novitet onodobne hospitalne usluge – dijetetska kuhinja.

Dužnost ravnatelja sanatorija obnašao je u razdoblju od 1930. do 1934. godine internist i primarni liječnik sanatorija dr. Makso Grossmann (1893–1947) (slika 5). Bio je vrstan poznavatelj kardiologije i elektrokardiografije, a bavio se i bolestima metabolična pogotovo dijabetesom. Grossmann je bio i začetnik kliničke farmakologije na našem području, a proučavao je duljinu životnog vijeka i medicinske aspekte

Slika 5. Maks Grossmann, prvi ravnatelj sanatorija
Figure 5. Maks Grossman, the first director of the sanatorium

životnog osiguranja. Kao docent na Ekonomsko-komercijalnoj visokoj školi u Zagrebu predavao je na kolegiju *Suvremeni medicinski problemi u odnosu prema narodnom gospodarstvu*.^{35,36}

Uz Grossmanna u tom prvom razdoblju rada sanatorija rade i dr. Milan Neumann koji vodi rendgenski kabinet te dr. Mihaela Pejčić-Kosier koja vodi laboratorij. Sve u svemu u sanatoriju je tada bilo ukupno 16 zaposlenika, od kojih su samo troje bili liječnici. Razvidno je da je isprva sanatorij pružao tek internističke usluge osiguranicima Merkura te da mu je kapacitet bio katkad neiskorišten pa je, prema Grossmannovu izvješću, broj praznih kreveta varirao od 2 do 16. Takva situacija prisilila je Upravu da razmisli o poboljšanju rentabilnosti sanatorija o čemu se intenzivno raspravljalo tijekom sljedeće dvije godine.²⁴

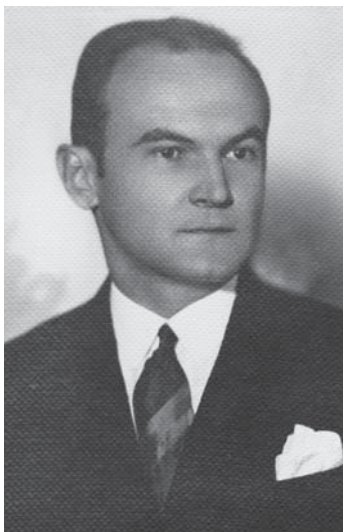
Razvoj i nadogradnje sanatorija do 1939. godine

U 1931. godini Zagreb je imao 185.581 stanovnika od čega je radništvo činilo 44% populacije, a privatni i državni

službenici oko 25%.³⁷ Kako je broj Merkurovih osiguranika porastao na 19.492, pokazala se i veća potreba za bolničkom skrbi bolesnih. Premda se znalo da ne postoje financijski preduvjeti za proširenje sanatorija, ipak se i dalje o tome aktivno raspravljalo. Sastavljanje nacrti i izrada troškovnika povjereni su inž. Cekušu. Poduzeli su se koraci za dobivanje zajma koji je i odobren u iznosu od 1,200.000 dinara uz 6% kamata. Odobrena je investicija u iznosu od 2,000.000 dinara te je raspisan natječaj za gradnju. U međuvremenu i prema procjeni stručnjaka nacrti inž. Cekuša pokazali su se manjkavima pa je zatražena ponuda od trojice drugih arhitekata koji su trebali dopuniti Cekuševe nacрте. Najpovoljnije su bile ponude arhitekata Hermana Kosara (1900–1981) i Stanka Kliske (1896–1969). Napokon je na sjednici održanoj 11. prosinca 1930. godine za nacрте i troškovnik nadogradnje sanatorija odlučeno da će se sklopiti ugovor s Hermanom Kosarom, o čijoj nam djelatnosti na području Zagreba nisu poznati detaljniji podaci. Izrada nacрта, ishod građevinske dozvole i izrada točnog proračuna nadogradnje sanatorija povjereni su mu 19. ožujka 1931. godine.²⁴

Kako se već od osnutka sanatorija neprekidno raspravljalo o njegovoj rentabilnosti, tako je na plenumu Društva održanom 25. listopada 1931. godine prim. Makso Grossmann podnio izvješće o tome da sanatorij od svog početka radi s deficitom budući da ima samo jedan odjel s 36 kreveta. Priljev privatnih pacijenata nije ispunio očekivanja, upravni i prehrambeni troškovi pokazali su se previsokima, a snažno se osjećao i manjak drugih specijalističkih odjela te posebnih soba za privatne pacijente. Zaključeno je da bi se rentabilnost sanatorija postigla povećanjem broja postelja na 70 ili 100. Već u ožujku 1932. godine podnio je dr. Grossmann račun rentabilnosti za prošireni dio sanatorija prema kojem

Slika 6. Branko Vitauš, drugi ravnatelj bolnice
Figure 6. Branko Vitauš, the second director of the hospital

bi prihodi za 50 zaposjednutih kreveta iznosili 1,869.000 dinara prema čemu bi tako prošireni sanatorij poslovao s viškom od 94.200 dinara. Na temelju tog izračuna zaključena je konačna dogradnja proširenog sanatorija.²⁴

Predračunska svota za dogradnju sanatorija iznosila je 2,735.736.40 dinara, a na raspisanu licitaciju stiglo je deset ponuda graditelja. Nakon višestrukih analiza 22. travnja 1932. godine prihvaćen je prijedlog građevnog poduzeća

220.000 DINARA

PRILožENO JE DO SADA

za Merkurov sanatorij i dom

SABIRNA AKCIJA

ZAPOČETA JE POČETKOM OVE GODINE

Ova svota dokazuje, da za ogromno djelo, na kojemu danas radi Merkur, još nije dano onoliko, koliko bi se moralo dati.
Merkur danas završava u Zagrebu veličanstvenu zdravstvenu ustanovu, veliki Merkurov sanatorij za trgovačke i privatne namještanike.
Ovakovo veliko djelo ne tvara se lahko. Merkur je u izgradnju sanatorija uložio sve što je mogao, pa mu je za konačno dovršenje započete izgradnje sada hitno potrebna pomoć članova i pomoć njihovih poslodavaca. Molimo sve članove i njihove poslodavce
DA PODUPRU RAD MERKURA
DA ZRTVUJU MA I NAJMANJI IZNOS
ZA OVO VELIKO DJELO
DA SE SVAKOM PRILIKOM SJETE MERKURA MA I NAJMANJIM DOBROVOLJNIM PRILOGOM ZA

MERKUROV SANATORIJ I DOM

Omogućite Merкуру dovršenje započete dogradnje

OTKUPOM MARKICA

Markica sanatorija
10 dinara

Tko brzo
pomaže
dvostruko
pomaže!

Markica doma
2 dinara

Slika 7. Poziv na sabirnu akciju za Merkurov sanatorij i dom
Figure 7. Invitation for collecting action for Merkur sanatorium and home

Ivo Grgić i drug koje je iza sebe imalo već brojne građevinske izvedbe objekata u Zagrebu. S dogradnjom se krenulo 9. svibnja 1932. godine. Dana 23. prosinca 1932. potpisan je ugovor s tvrtkom Siemens za nabavu rendgenskog aparata, a 7. rujna 1932. godine odlučeno je o nabavi aparature Schaeffer/Hlavka po cijeni od 340.000 dinara.²⁴

Na kraju prve dogradnje 1934. godine sanatorij je imao ukupno 95 kreveta, osim Internog odjela, raspolagao je i Kirurškim, Ginekološko-porođajnim i ORL odjelom, dok je rendgenski kabinet prerastao u samostalni odjel. Godine 1936. u Merkurovu sanatoriju počela je s radom i Kirurška ambulanta, a 1937. godine osamostaljuje se biokemijski laboratorij koji vodi Ibrahim Ruždić (1906–1990).

Kirurški odjel vodio je prim. Branko Vitauš (1897–1960) (slika 6). Prije dolaska u Merkurov sanatorij svoja liječnička iskustva u razdoblju od 18. svibnja do 31. listopada 1925. godine stječe u Zakladnoj bolnici u Zagrebu. Rješenjem banske uprave od 31. listopada 1930. godine biva premješten u Bolnicu milosrdnih sestara gdje radi do srpnja 1934. godine kada daje ostavku u službi i prelazi u Merkurov sanatorij.³⁸ Nakon dolaska 1934. godine odmah je postavljen za ravnatelja sanatorija. Iz polovice siječnja datira prva operacija izvršena na Kirurškom odjelu Merkurova sanatorija koji je tada raspolagao s 30 kreveta od ukupno 95 koliko ih je imala cijela bolnica. Prema izvješću Branka Vitauša u početku su na Odjelu radila samo tri liječnika, koji su s uspjehom svladavali sve poslove, pa i teže operacije iz područja kirurgije i urologije.³⁹

Pripreme, proračun i završetak prve dogradnje sanatorija detaljno su dokumentirani u dokumentu naslovljenom Merkurov sanatorij koji se čuva u knjižnici današnje Kliničke bolnice Merkur. Druga dogradnja nije tako dobro dokumentirana u arhivskom gradivu, pa nemamo potvrdu o pro-

računima, graditeljima i fazama njezine realizacije. Na posljednjoj stranici Merkurova vjesnika koji je izašao u studenome 1937. godine otisnut je poziv na sabirnu akciju za Merkurov sanatorij i dom (slika 7) u kojem stoji da je za dovršenje sanatorija potrebna hitna pomoć te da se mole članovi da pridolesu svojim priložima. Već u sljedećem broju Merkurova vjesnika donosi se dugačak popis rezultata sabirne akcije.⁴⁰ Kakav je veliki entuzijazam vezan uz izgradnju Merkurova sanatorija zorno pokazuje i uvodnik Merkurova vjesnika naslovljen *Naš ponos* u kojem se iznosi: *Merkurov sanatorij je izraz vrlina naših. On je dokument međusobne ljubavi, samoprijedora i nesebičnog rada. On je najjači dokaz naše socijalne svijesti, on je goruća žiža našeg humanog pregnuća. I zbog svega toga, svjesni Merkuraši, naročito oni stari, sa ponosom gledaju u tu prelijepu tekovinu, gledaju rad svoj, gledaju duge noći vijećanja svojih, gledaju djelo koje je stvoreno vlastitim sredstvima, po vlastitoj inicijativi, po vlastitoj volji, vlastitim moralnim i materijalnim žrtvama svjesnih Merkuraša. Gledaju djelo časti jer u Merkuru se radi za čast!*⁴¹ Prema riječima Branka Vitauša druga nadogradnja bila je djelomično završena u jesen 1937. godine izgradnjom novog krila bolnice.³⁹ Kirurški odjel uselio se u novu zgradu u kojoj je zauzeo cijeli prvi kat te je raspolagao s 50 kreveta u slučaju nužde i sa 60 kreveta od ukupno 190 u cijelom sanatoriju. Trebalo je namjestiti i nove liječnike, tako da je 1939. godine Kirurški odjel imao 5 liječnika zajedno sa šefom Odjela. Branko Vitauš predložio je da se za sve ambulantne bolesnike uredi kirurška ambulanta u samom sanatoriju koju će voditi liječnici Kirurškog odjela, a za rad će ih plaćati bolesnička blagajna, dok će jedan dio honorara ostati sanatoriju za naplatu materijala. Tako je i učinjeno te otada liječnici Kirurškog odjela vode i kiruršku ambulantu. To je za samu blagajnu bila velika ušteda, jer se mnogi bolesnici više nisu morali primati na odjelno liječenje, već su se liječili ambulantno. Prema Žnidarovim navodima⁴ konačno dovršenje druge dogradnje završilo je svečanim otvorenjem 12. veljače 1938. godine. Iste godine na Internom odjelu otvorena je prva srčana stanica, s elektrokardiografom u kojoj je tijekom te godine pregledano 725 bolesnika Internog i Kirurškog odjela sanatorija.

U Ginekološko-porodajnom odjelu bile su dvije rađaonice, posebna soba za novorođenčad sa sustavom staklenih boksova i polikliničkim dijelom. Kirurgija je raspolagala dvjema dvoranama za operaciju, s novom sterilizacijom, posebnom prostorijom s endoskopijom i posebnom ambulantom za rad specijalističkih službi kirurga. Nakon drugog proširenja odvaja se ORL djelatnost od Kirurgije te dobiva svoje operacijske dvorane. Prvi predstojnik je Milutin Rabar (1900–1973). ORL odjel u to vrijeme raspolaze uz dvije operacijske dvorane i s deset bolesničkih soba.

Prema izvješću Srećka Šilovića, šefa Ginekološkog odjela, broj bolesnica se u 1939. godini udvostručio. Koncem 1939. godine bilo je ukupno 90 velikih i 179 malih ginekoloških operacija, a ukupan broj porođaja iznosio je 243. Prvih se godina porođaj vodio samo na konzervativan način pa je zbog toga bilo dosta smrtnih slučajeva djece i infekcija poslije porođaja. U više slučajeva opisuju se operacije perforacije čednje glave još kod živog djeteta. Kako bi se te posljedice ublažile, u bolnici se počinje primjenjivati i operacija carskoga reza čime se smanjio broj mrtve djece i broj infekcija nakon porođaja. Godišnje su se radile prosječno 3–4 operacije carskog reza. U razdoblju od 1934. do 1939. godine statistika pokazuje da su bila ukupno 3 smrtna slučaja kada su stradale žene za vrijeme odnosno kratko vrijeme nakon porođaja.⁴²

21. X. 1939.		Opis službe liječnika	
Dječja dieta	Ladnjač dječje :		
<u>Pisane:</u>			
I.	Pasta juha, umak od peršina, domaći sjeckani, šljivici od svijetla sa prigušom od vanilije, kompot	In kasa: mlijeko In kasa: mlijeko In kasa: mlijeko In kasa: mlijeko In kasa: mlijeko In kasa: mlijeko In kasa: mlijeko In kasa: mlijeko In kasa: mlijeko In kasa: mlijeko	
II.	Ušice od pileta, domaći sjeckani, šljivici od svijetla sa prigušom od šokolade, kompot.		
IIIa.	Francuska juha, pečeni puran, aseton humus, salata, kolač od I. diete.		
IIIb.	Ist. od II. diete.		
IVa.	Karfiol sa zelenom, domaći sjeckani, kolač od I. diete, kompot		
IVb.	Juha od IIIa. pečeno piletičko u umaku, domaći sjeckani, kolač od IVa.		
Va.	Juha od zelenine, varivo helj, pečeni puran, salata, kuma od rima, voće.		
Vb.	Juha od zelenine, varivo helj, pečeni puran, salata, kuma od rima, voće.		
<u>Višnje:</u>			
I.	Ušice, patkine, kompot.		
II.	Pisane karfiol, patkine, kompot.		
IIIa.	Iskautim porci, špageti, kompot.		
IIIb.	Ist. od III. diete.		
IVa.	Salata sa jajima, patkine, kompot.		
IVb.	Pisane svijetli koluti, salata, kompot.		
Va.	Karfiol sa maslacem, svijetli koluti, kivi, kestarici, voće.		
Vb.	Karfiol sa maslacem, svijetli koluti, kivi, kestarici, voće.		

DRŽAVNI ARHIV U ZAGREBU

Slika 8. Dnevni meni u sanatoriju Merkur
Figure 8. Daily menu in Merkur sanatorium

JAVNA ZAHVALA MERKUROVOM SANATORIJU

Od g. Marka Džepine iz Dervente zamoljeni smo da u Merkurovom Vjesniku iznesemo njegovu javnu zahvalu. Mi iznosimo samo onaj dio zahvale, koji govori o sanatoriju, čime želimo istaći važnost Merkurovog sanatorija u životu naših članova.

G. Marko Džepina piše:

»Merkurov sanatorij ne samo da je higijenski najuredjeniji, nego je u rukama divne uprave i u svakom pogledu može da posluži kao UZOR PRIMJER — a kruna svega toga je, da ima tako dobre i vješte liječnike. Primarijusi-šefovi, sa svojim liječnicima, vode očinsku i strogu brigu o svojim bolesnicima, te zaslužuju one TOLSTOJEVE značajne riječi: To su Vam Bogom nadareni i pravi »duhovni ljudi« — a po Dr. Lobmajeru — liječnici u pravom smislu riječi, koji liječe: TIJELO I DUŠU.

Zagrebački liječnici su danas, što su negda bečki bili. Oni prave — čuda, naročito kirurzi; čuda, koja su Boga dostojna. Kod njih je idealni cilj — spas potomstva, koji briljira na bazi prave Hristove nauke, pune ljubavi

Slika 9. Zahvalnica sanatoriju Merkur
Figure 9. Appreciation note to Merkur sanatorium

Rendgenski odjel prim. Milana Neumanna (1901–1941) koji je spadao u najveće u tadašnjoj državi prihvatio je i obradio u 1939. godini 14.544 bolesnika. Aparat Tridoros 6-ventilni rendgenski bio je u to vrijeme jedini aparat u Zagrebu, ali i u cijeloj državi. Od skromnih početaka u 1930. godini taj je odjel prerastao u moćan rendgenski zavod, u

Slika 10. Pero Samaržija, treći ravnatelj bolnice
Figure 10. Pero Samaržija, the third director of the hospital

kojem se provodi i liječenje električnom strujom (galvanizacija, faradizacija) ili transformiranom strujom i zrakama (dijatermija, kremeno svjetlo i rendgenska terapija).⁴³

U godini 1939. izvršene su u kemijskom laboratoriju Merkurova sanatorija 1342 pretrage. Uglavnom su se odnosile na biološki materijal te je tako izvršeno: 3114 pretraga krvi, 3044 pretrage urina, 721 pretraga želučanog soka, 288 pretraga stolice, 1 pretraga žuči, 3 pretrage likvora, 14 pretraga punktata, 2 pretrage sputuma. Uz biološke pretrage uvedena je također analiza živežnih namirnica, kako bi dijetalna kuhinja imala točne podatke o njihovom sastavu. Namirnica su se dalje prerađivale kuhanjem i pečenjem. Sva određivanja u navedenome biološkom materijalu izvođena su mikrokemijskim putem pa je i sam laboratorij bio tako uređen. Uvedena su mikrokemijska određivanja, a osim gravimetrijskih i titrimetrijskih metoda uvedena su i kolorimetrijska određivanja koja su se pokazala vrlo prikladnima za uporabu u klinikama. Sanatorij je raspolagao svom potrebnom optikom kao što su primjerice polarimetar, kolorimetar, elektrofotometar s fotočelijom, Stuphen-photometar, spektroskop itd.⁴⁴

Nakon druge dogradnje sanatorij je imao ukupno 7 odjela s 203 kreveta. Interni odjel imao je 95 kreveta, Kirurgija 57, Ginekološko-porođajni 34 i ORL 17 kreveta. U sanatoriju je radilo 116 zaposlenika, od kojih je 17 liječnika, 1 biokemičar i 20 sestara-bolničarki.^{1,2}

Posebna pozornost, po čemu se sanatorij isticao u odnosu na ostale naše bolnice, posvećivala se prehrani. U Državnom arhivu u Zagrebu pohranjena je, primjerice, knjiga koja sadržava dnevni jelovnik za bolesnike koji svakodnevno kontrolira dežurni liječnik.⁴⁵ Jelovnici su bili podijeljeni u kategorije a, b, c i dijetalna kuhinja i donose opis ručka i večere te komentar liječnika (slika 8). Zahvale zadovoljnih pacijenata objavljuju se na poledini Merkurova vjesnika (slika 9). Od otvorenja do 1939. godine u sanatoriju je liječeno više od 18.000 bolesnika.

Unatoč zavidnom razvoju sanatorija spram ostalih bolnica, Uprava Društva i liječnici sanatorija bore se s velikim brojem oboljelih od tuberkuloze za koje nemaju adekvatan smještaj, a ni djelotvorna terapijska sredstva. Primjerice, u 1931. godini je na 100 članova cijelog osiguranja u Jugoslaviji otpalo 210 dana bolovanja zbog tuberkuloze. Prema Nemanićevim podacima⁴⁶ proizlazi da je Merkurovo član-

stvo bolovalo 35% više nego ostalo članstvo cijelog osiguranja u Jugoslaviji. Godine 1933. je po broju oboljelih na prvome mjestu bila gripa s 1237 slučajeva, na drugome bolesti probavnog trakta sa 736 slučajeva, dok je tuberkuloza bila tek na trećem mjestu s 490 slučajeva. Međutim po broju bolovanja na prvom je mjestu s 26.274 dana bolovanja, od ukupno 105.426 dana svih bolovanja osiguranika. Dakle ¼ svih dana bolovanja osiguranika otpadala je na tuberkulozu, s time da je jedno bolovanje trajalo kod svih bolesti prosječno 17,3 dana, a kod tuberkuloze tri puta više, tj. 51 dan. To je uzrokovalo veliko financijsko opterećenje bolesničke blagajne Merkura. Autor ovog članka, naposljetku, zaključuje da bi opisana slika bila još tmurnija da osiguranici Merkura nemaju svog zaštitnika – svoju bolesničku blagajnu i Društvo Merkur koji se zalažu da ublaže ovu zajedničku nevolju.⁴⁶ Ne čudi stoga činjenica da je bolesnička blagajna Merkura 1938. godine raspisala natječaj za još jednog liječnika činovnika specijalista za tuberkulozu. Na taj natječaj javio se Pero Samaržija** (1898–1976), tada primarni liječnik Klenovnika (slika 10). Poslije studija medicine u Zagrebu i Beču radio je 1924. godine u banovinskom lječilištu Brestovac na Sljemenu, potom tri godine u lječilištu Središnjeg ureda za osiguranje radnika (SUZOR) Brestovac. U jesen 1927. godine premješten je u SUZOR-ovo lječilište Klenovnik gdje je bio primarni liječnik i gdje je nakon odlaska tadašnjeg ravnatelja Roke Jokovića od veljače 1933. godine, obnašao dužnost šefa toga lječilišta. U listopadu 1938. godine bio je premješten u Zagreb, k bolničkoj blagajni Merkur kao specijalist za plućne bolesti.⁴⁷ Od prosinca 1939. godine do lipnja 1940. godine obnašao je dužnost ravnatelja Merkurova sanatorija.⁴⁸ Budući da se u literaturi pojavljuju neprecizni podaci termina njegova ravnateljstva, navodimo dokument iz kojeg je razvidno da je 13. prosinca 1939. godine podnio molbu za sjednicu Ravnateljstva bolesničke blagajne, u kojoj moli da mu se *odobri još jedno sporedno namještenje* jer je izabran za ravnatelja Merkurova sanatorija.⁴⁹ Dakle, njegovo se ravnateljstvo nije protezalo tijekom cijele 1939. godine, već je tek u prosincu te godine preuzeo dužnost ravnatelja sanatorija u ugovornom svojstvu, uz uvjet da će za blagajnu ordinirati od 11.30 do 14 sati, a radno vrijeme u sanatoriju bit će mu od 8 do 11 i 18 do 19 sati.

***Tu ustanovu nazvalo je društvo sanatorijem.
Spram bijedi ostalih bolnica ona je to doista i bila:
doživljaj sanatorija Merkur u javnosti***

Iz kratkog Samaržijina razdoblja ravnateljstva sanatorijem datira članak objavljen u Merkurovu vjesniku iz kojeg je vidljivo njegovo stajalište spram sanatorija, ali i percepcija ove ustanove u pučanstvu.⁵⁰ Ustanova je bila higijenski uređena i opremljena svima dijagnostičkim i terapijskim pomagalicama kojima se služi moderna medicina te se s pravom smatrala najdotjeranijom zdravstvenom ustanovom u državi. Nazvana je sanatorijem. Već je i sam naziv upućivao na ozdravljenje za razliku od ostalih bolničkih ustanova kojima je ključna riječ naziva označavala ustanovu u koju se dolazi zbog bolesti. Nesumnjivo je verbalna distinkcija pridonosila i samom doživljaju ove ustanove u javnosti. Uzme li se u obzir oprema i situacija ostalih, ova je nova i moderno uređena bolnica doista odgovarala svom nazivu pa Samaržija piše: *Ta okolnost, da se kod nas jednu čestitu bolni-*

** U tekstu se rabi inačica prezimena Samaržija, kako se ovaj liječnik i sam potpisivao. U mnogim drugim dokumentima pa čak i na grobu nalazi se inačica prezimena Samardžija.

cu okrstilo odmah sanatorijem, također je dokumenat naših prilika i našega mentaliteta. Meni izgleda da je taj mali lapsus u pitanju naziva ustanove postao donekle i fatalan. Evo zašto. Merkuridi iz Osijeka, Sarajeva, Splita, Dubrovnika, itd. smatraju da ne mogu liječiti kod svojih tamošnjih liječnika u tamošnjim bolnicama ni najjednostavnije bolesti, pa hodočaste za svaku sitnicu u Zagreb, u sanatorij, bez obzira što su pojedini kolege u provincijskim centrima prvorazredni stručnjaci i pojedini bolnički odjeli u svakom pogledu na dostojnoj visini. Neki opet članovi drže da je sa pojmom sanatorija skopčano neko luksuzno liječenje, zapravo oporavljanje ili razonoda po uzoru luksuznih stranih sanatorija i ljetovališta, gdje u prvom planu liječenja stoji zabavljanje, sunčanje, izležavanje na terasama. Šetnje u svilenim pidamama, kartanje, flertovanje. Takvi članovi traže od liječnika, osobito u ljetnim mjesecima, da ih se uputi u sanatorij: radi oporavka, radi slabokrvnosti, da se malo udebljaju, da se odmire, da se temeljito pregledaju i t. d. Iskusniji članovi imaju pri ruci jače dijagnoze, oni boluju od spuštenog stomaka, od raznih katara, od strašnih neuralgija, od pritiska krvi, nadražaja žuči i t. d. Posebnu rubriku čine bračni parovi bez djece, koji po »zakonu simpatije« uvijek istodobno obole i istodobno se u sanatoriju liječe. Zato nije čudo da je sanatorij ljeti pun i prepun, a zimi prilično prazan. Zato je ljeti koji put teško dobiti mjesta i za najhitniju operaciju, i godišnji prosjek iznosi samo 170 bolesnika, iako ima mjesta za 200. Kad je konačno takvom članu uspjelo da dođe u sanatorij (često nakon vrlo jakih intervencija), jasno da mora iskoristiti priliku. Nakon što je rentgenskim pregledom ustanovljeno da je želudac doduše nešto spušten ali da to još ne znači bolest, jer taj spušteni želudac sasvim normalno probavlja traži se pregled žučnog mjehura jer »ipak mora nešto biti«. Slijedi par rentgenskih snimaka i konstatacija da je žučni mjehur u redu. »Možda sam na maternici bolesna« – ponavlja bolesnica svaki dan kod vizite i traži ginekološki pregled. Poslije ginekologa dolazi na red laringolog, pa eventualno i neurolog (konzilijarno), da se konačno – nakon par nedjelja i tucet snimaka i laboratorijskih analiza – nedvoumno tvrdi da je bolesnica (odnosno bolesnik) tek malo nervozna i t.d.⁵⁰

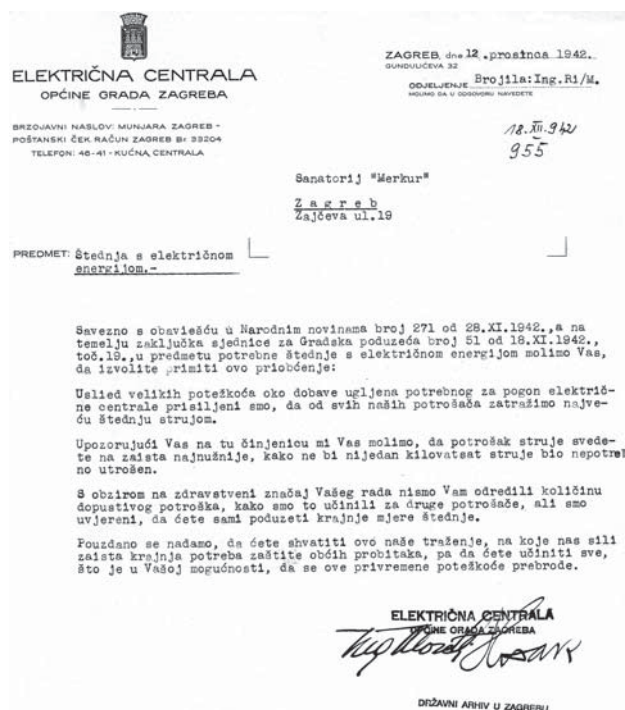
Po svemu sudeći stvorena je ustanova koja se od ostalih bolnica razlikovala i po udobnosti, usluzi i suvremenoj modernoj dijagnostici. Merkurovim osiguranicima ona je ulijevala nadu u brzu dijagnostiku i kvalitetno liječenje, izražajući u snažan argument odabira i uplate Merkurova osiguranja. Sanatorij je higijenski održavan kao nijedna druga bolnica, a bolesnicima je osiguravao prvorazrednu hranu, liječenje i njegu. Na prosječno 170 bolesnika sanatorija otpadalo je 119 namještenika, a godišnji proračun dosegao je 6 milijuna dinara. Liječenje jednog bolesnika u Merkurovu sanatoriju koštalo je oko 90 dinara na dan, što je svakako bilo daleko od životne svakidašnjice prosječnog čovjeka tog vremena. Golemi dio toga novca podmirivalo je Društvo iz članarina. Među članovima Merkura bilo je dosta dobrostojećih ljudi, no većinu su činili građani prosječnih primanja, kojima je mjesečna članarina bila osjetan izdatak. I na ovu činjenicu osvrće se dr. Samaržija: ... svako normalan bi očekivao da će svi članovi društva ne samo biti ponosni na svoj lijepi sanatorij nego da će i paziti na njega i čuvati ga kao oko u glavi. Čuvati ga za sebe, za svoju djecu i za čitav hrvatski narod. I da će nastojati, u vlastitom interesu, da se snize golemi troškovi uzdržavanja sanatorija. Međutim, što se događa. Članovi (a s njima i namještenici sanatorija i čitava javnost) tretiraju sanatorij kao neku vrst ničije zemlje, kao sultanovo dobro ili Rockefellerovu fundaciju. »Ima Merkur novaca, neka plati! Ja sam 20 godina član – ja

imam pravo da radim što hoću.« U ime toga dvadesetgodišnjeg članstva – svjesni članovi ne nalaze za potrebno da obrišu obuću kad ulaze u sanatorij; i nije im dosta dobar obični stolac, kad dodju u posjete, već sve po trojica i četvorica sjedaju na krevete i upropaštaju ih, a neki čak sjedaju i na noćne ormariće i razbijaju stakla, a da nikad nitko ne plati štete. Nikome ne pada napamet da ta kuća nije ni hotel, ni zabavište a ni mondeni sanatorij, već kuća bolesti i hram, u kojem treba da vlada ozbiljnost i red.⁵⁰

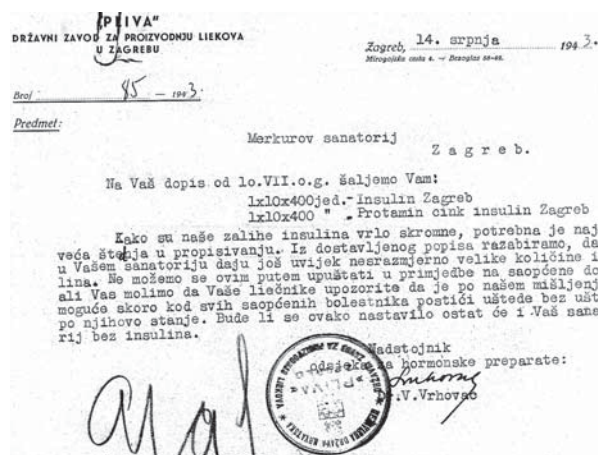
Sanatorij u razdoblju 1940–1945. godine

Blistav rast i razvoj Merkurova sanatorija zaustavljen je za vrijeme II. svjetskog rata. Politička i društvena previranja snažno su se odrazila na njegovo osoblje i način poslovanja. Sanatorij nema nikakve pogodnosti u odnosu na ostale bolnice u gradu glede svog poslovanja ili pak subvencija. Dobra je ilustracija prosvjed na rješenje Gradskog poglavarstva u svezi s molbom da mu se besplatno ustupi komad zemljišta od 23 četvorna hvata.⁵¹ U tom prosvjedu Uprava sanatorija obrazlaže kako je sanatorij općini ustupio besplatno zemljište od 300 četvornih hvata za izgradnju stuba od Srebrnjaka na Krijesnice i izgradnju Zajčeve ulice. Za potrebni potporni zid, navodi se dalje, Društvo je isplatilo 60.000 dinara u gotovini. Uz navedeno naglašava se da je Društvo izgradnjom svog sanatorija pridonijelo poboljšanju zdravstvene situacije u gradu, a pri tom nije nikada ni od državne vlasti ni od gradske općine bilo podpomognuto ni najmanjom moralnom, a kamo li materijalnom pomoći.⁵¹

Za vrijeme NDH vodeći liječnici sanatorija poput Grossmanna i Neumanna morali su napustiti bolnicu.¹ Osoblje u to vrijeme radi pod pritiskom svekolikih uredbi od onih o obvezatnom prijavljivanju židovskih pacijenata primljenih na liječenje⁵² preko zabrane dovršavanja već započetog ilegalnog pobačaja jer su za to, prema zakonu, bile nadležene samo javne bolnice⁵³ do svekolikih oblika štednje kojoj se u

Slika 11. Ušteda struje
Figure 11. Electricity savings

Slika 12. Ušteda inzulina
Figure 12. Insulin savings

poslovanju bolnice moralo pribjeći.⁵⁴ Mijenja se i gospodarsko poslovanje bolnice u dijelu vezanom uz svinjogojstvo i nabavu namirnica za prehranu bolesnika, apelira se na bolesnike da svoje kartone za kruh dostave pri primitku u bolnicu, reducira se bolnička prehrana i sl. U dopisu Stočne blagajne upućenom Merkurovu sanatoriju 13. svibnja 1943. stoji: *Izvolite primiti do znanja, da za vrijeme kad nema mesa za pučanstvo na karte, ne možete ni Vi izdavati meso Vašem osoblju, a na temelju svojedobnog Oglasa Gradske aprovizacije br. 782 G.A od 28. I. 1942. od nas ćete dobivati meso za bolesnike kojima imadete izdavati meso pet puta nedjeljno kada dobijete 2 puta tjedno t.j. cijeli kontingent za bolesnike, a kad dobijete 1 puta tjedno t.j. polovicu kontingenta, jasno da ćete onda i bolesnicima smanjiti dane izdavanja mesa.*⁵⁵ Uz navedeno sanatorij se upozorava da potrošak struje svede na minimum (slika 11), jednako tako da se šteti na propisivanju inzulina (slika 12). Dopis koji je upućen iz PLIVE – Državnog zavoda za proizvodnju lijekova u Zagrebu, u kojem se daje primjedba na velike količine inzulina koje se daju u sanatoriju, a potpisuje ga Vuk Vrhovac (slika 13). Ratne su godine obilježene i podizanjem cijena u sanatoriju koje odobrava povjerenik Društva. U Državnom arhivu u Zagrebu sačuvan je dokument s iskazima cijena rendgenske snimke, elektrofizikalnog liječenja i rendgenske terapije koji datira od 28. kolovoza 1943. godine.⁵⁶ Opskrbni troškovi porođaja u sanatoriju u to su vrijeme u jednokrevetnoj sobi iznosili 300 kuna, u dvokrevetnoj 250, a u rađaonici 600 kuna. Liječnički honorar iznosio je 3.000–10.000 kuna prema tijeku i specifičnostima porođaja. U slučaju potrebe rendgena ili kakve druge pretrage plaćala se dodatna cijena.⁵⁷ Iz tog vremena potječe i dopis profesora patologije Sergeja Saltykova o povišenju taksa: *Obzirom na sve veću skupoću, pogotovo skupoću kemikalija i materijala, prisiljeni smo poveriti Vam takse za sekcije na 700 kuna i za mikroskopske pregledbe 500 kuna i to od 1. X. 1943.*⁵⁸

U to vrijeme prema popisu koji se dostavljao Ministarstvu zdravstva u sanatoriju rade na Kirurškom odjelu: Branko Vitauš, ravnatelj i predstojnik; Antun Valečić, zamjenik predstojnika, primarijus Kirurškog odjela; Damir Benković i Edgar Herg, pomoćni liječnici Kirurškog odjela; na Ginekološkom odjelu Ćiril Češćut, predstojnik Odjela; Srećko Šilović, primarijus; na Odjelu za uho, grlo i nos Milutin Rabar, predstojnik Odjela; Stjepan Pečanić, asistent; na Odjelu za unutrašnje bolesti Ivan Rakuljić, predstojnik Odjela; Rudolf Hitrec, primarijus Odjela za unutrašnje bolesti;

MERKUR DRUŠTVO TRGOVAČKIH I PRIVATNIH NAMJEŠTENIKA
NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE U ZAGREBU
BRZOGLAS: 89-33, 22-01
RN. POŠT. ŠTED. 33.385

Broj: T-S.

Zagreb, 27. II. 1943.

P.n.

Sanatoriju Merkur,

5. III. 43.
176
ZAGREB.

Izvolite unaprijed do daljnjega uzeti svakog mjeseca prigodom isplate plaće u ime poreza na neženje od liječnika:

1. Dr. Babar Milutina	Kn	354.-
2. Dr. Rakuljić Ivana		391.-
3. Dr. Valečić Antuna		352.-
4. Dr. Krstić Bruna		201.-
5. Dr. Češćut Ćirila		193.-

Ustegu izvolite izvršiti i za mjesec siječanj o.g. U koliko bi nastala kakova promjena u pogledu poreza na neženje mi ćemo Vas o tomu blagovremeno izvestiti.

ZA POGlavNIKA I DOM SPREMNI !

MERKUR.
DRUŠTVO TRGOVAČKIH I PRIVATNIH NAMJEŠTENIKA
NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE
U ZAGREBU

422 * 28. II. 1943

Slika 13. Porez na neženje
Figure 13. Tax for bachelors

Stjepan Dimnjaković, asistent Odjela za unutrašnje bolesti; Bogumil Kantoci, asistent; Bruno Krstić, pomoćni liječnik; Marijan Šuštić, pomoćni liječnik; na Rendgenskom odjelu Karlo Strohal, predstojnik Odjela i Josip Ermenc, pomoćni liječnik.⁵⁹ Neke od njih nalazimo i na popisu onih koji plaćaju dodatni porez na neženje (slika 14). Prema nacrtu ugovora iz 1944. godine⁶⁰ na svakom odjelu na svakih 15–20 bolesnika dolazio je jedan liječnik. Ako broj bolesnika nadmašuje ovaj prosjek, Društvo je dužno namjestiti još jednog liječnika, ali samo za vrijeme dok se vrijednosti ponovno ne vrte na prosjek. Temeljna plaća liječnika bila je 4000 kuna na mjesec, uz dodatak od 720 kuna na godinu za svaku godinu rada. Svim liječnicima priznaje se povišenje plaće od 150 kuna za svaku godinu rada kod Društva. Svi liječnici imali su pravo i na obiteljski dodatak za suprugu i svako dijete. Asistenti su još imali dodatak od 1.000 kuna na mjesec, primarni liječnici 1.500 kuna na mjesec, liječnici Rendgenskog odjela zbog rizika posla još 1000 kuna na mjesec. Položajni dodatak predstojnicima odjela iznosio je 1000 kuna, a pročelniku zdravstvene službe 2000 kuna na mjesec. Liječnici koji su obavljali noćnu službu imali su dodatak od 700 kuna na mjesec. Svi liječnici imali su pravo na 13. plaću u iznosu mjesečne plaće sa svim dodacima. Nakon navršene desete godine službe pripadala je svakom liječniku u slučaju otkaza službe otpremnina u iznosu jednogodišnjih plaća. Društvo je svojim liječnicima uplaćivalo i posebne nagrade za bolesnike koji nisu imali nikakve pogodnosti od Društva.⁶⁰

Nakon 1945. godine sanatorij je uključen u javnu zdravstvenu službu i postaje Opća bolnica otvorena za sve bolesnike.

Razdoblje u kojem se intenzivno razvija i realizira ideja sanatorija Merkur poklapa se s procvatom industrije i trgovine unutar koje su zagrebački kapitalisti i bankari postali predvodnicima financijskog sektora i trgovine na području Kraljevine Jugoslavije. To je razdoblje na području zdravstva iznjedrilo specifičan model financiranja bolnica bez državnog subvencioniranja, kao što je to bio slučaj sa sanatorijem Merkur. Unatoč činjenici da povijest razvoja ove bolnice pruža bogat uvid u organizaciju bolničke službe, doprinos liječnika, modele financiranja i poslovanja bol-

ničkih ustanova tridesetih i četrdesetih godina prošloga stoljeća, ona još nije temeljito istražena niti je o njoj objavljena cjelovita sinteza. Od ostalih bolnica sanatorij Merkur razlikovao se brzim razvojem i širenjem kapaciteta, suvremenom dijagnostikom, kvalitetom bolničke usluge, smještaja i prehrane. Te okolnosti utjecale su na njegovu percepciju u javnosti kao poželjne ustanove koja pruža optimalnu zdravstvenu uslugu i kvalitetnu njegu.

Rekonstrukcija osnutka i razvoja Merkurova sanatorija do 1945. temeljena na izvornim dokumentima razotkriva model osnutka bolnice koji su potaknuli industrijalizacija, razvoj klasnog društva, socijalna zaštita, ali i tržišni diktat ponude i potražnje. U tom smislu ona može poslužiti i kao historijski model analize zdravstvenih ustanova koje osnivaju osiguravajuća društva u suvremenosti.

ZAHVALA

Autorice zahvaljuju na pomoći: mr. sc. Alisi Martek, načelnici Knjižnice Hrvatskoga državnog arhiva; Siniši Mariću i Renati Horvat, radnicima Hrvatskoga državnog arhiva; mag. bibl. Ingi Vuljanko Desnica iz Knjižnice Kliničke bolnice »Merkur«; radnicima Državnog arhiva u Zagrebu; unuci Petra Samaržije Mirni Hromadko-Reiser te dr. sc. Darku Vasiću.

LITERATURA

- Žnidar I. 50. obljetnica Kliničke bolnice »Dr. Ozren Novosel«. Zdravstvo 1980;22:527.
- Povijest KB Merkur. http://www.kb.merkur.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=70&Itemid=213. Objavljeno 16. 11. 2008.
- Glesinger L. Medicina u Hrvatskoj od god. 1874. do danas. U: Grmek MD, Dujmušić S. ur. Iz hrvatske medicinske prošlosti. Zagreb: HLZ; 1954, str. 64–90.
- Statistički godišnjak kraljevina Hrvatske i Slavonije II. dio za 1906.–1910. Zagreb: Statistički ured u Zagrebu; 1917.
- HR-DAZG-243 – Zakladna bolnica, historijat stvaratelja preuzet iz inventara.
- Dugački V. Zagrebačka zakladna bolnica na Harmici (Jelačićevom trgu): 1804.–1931: ususret 200. obljetnici. Gazophylacium 2003;8:74–79.
- Bušić M. ur. Opća bolnica »Sveti Duh«. Zagreb: Opća bolnica »Sveti Duh«; 2006.
- Hudolin V. ur. Klinička bolnica »Dr. Mladen Stojanović« 1845–1985. Zagreb: Klinička bolnica »Dr. Mladen Stojanović«; 1985.
- Merkurov sanatorij. Almanah grada Zagreba. Zagreb: Tiskara C. Albrechta; 1931, str. 244–5.
- Reiner Ž. ur. Klinički bolnički centar Zagreb. Zagreb: Klinički bolnički centar Zagreb; 2009.
- Smrekar M. Priručnik za političku upravnu službu u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji. Knjiga prva. Zagreb: Naklada Ignjata Granitza; 1899.
- Stenjevcevec – spomenica povodom pet decenija rada. Zagreb: Društvo za socijalnu pomoć duševnim bolesnicima u Stenjevce; 1933.
- Lečenje i suzbijanje tuberkuloze u našem radničkom osiguranju. Liječništvo Središnjeg ureda za osiguranje radnika »Brestovac« kraj Zagreba 1909.–1934. Zagreb: 1934., preštampano iz »Radničke zaštite« br. 5, god. 1934.
- Vučak I. Liječništvo Brestovac-ponos zagrebačkog zdravstva. Zagreb: moj grad 2011;32:41–4.
- Beus I, Jeren T. Od kužne bolnice na Zelenom brijegu do suvremene klinike. U: Audy –Kolarić Lj, ur. Zagrebačka medicina tijekom stoljeća. Zagreb: Matica hrvatska; 1995, str. 79–87.
- HR-DAZG-926 Kraljevska zemaljska ortopedska bolnica, historijat stvaratelja preuzet iz inventara.
- Špišić B. Moj životni put – život jednog ortopeda. Zagreb: HLZ; 2012.
- HR-DAZG-233 Gradski dječji ambulatorij u Zagrebu, historijat stvaratelja preuzet iz inventara.
- HR-DAZG-230 Dječji dom Josipovac, historijat stvaratelja preuzet iz inventara.
- Iveljić I. Očevi i sinovi. Privredna elita Zagreba u drugoj polovici 19. stoljeća. Zagreb: Leykam international; 2007.
- Mudrinić A. Institucija Okružnog ureda za osiguranje radnika u Zagrebu. U: Kosier Lj, ur. Jugoslavenski socijalni almanah. Zagreb-Beograd-Ljubljana; 1930, str. 135–139.
- HR-DAZG-234 Podaci o nadležnosti i ustrojstvu OUZOR-a preuzeti su iz povijesne bilješke u Inventaru i vodiču zdravstveno-socijalnih ustanova, koji je sastavljen u Historijskom arhivu u Zagrebu.
- Pravila blagajne Merkur za potporu bolesnim. Bibl. HDA XIII C 175;19.
- Knjižnica Kliničke bolnice Merkur. Izvješća sa skupštine 1888–1891.
- HR-HDA-79 UOZV 13-14 63082/1904.rkp. 10.;
- Cerovac D. O osiguranju za slučaj iznemoglosti, starosti i smrti. Merkur vjesnik 1937;33:162–5.
- HR-DAZG-241 Merkur sanatorij u Zagrebu, sig. 72. Okružni ured za osiguranje radnika u Zagrebu: Izvješće o poslovanju Okružnog ureda za osiguranje radnika u Zagrebu za 1939. godinu.
- Bazala V. Referat o bolnicama. Liječ Vjesn 1938;60:502–6.
- Samaržija P. Merkuraši i njihov sanatorij. Merkur vjesnik 1940;36:11–13.
- Bagarić M. Arhitekt Ignjat Fischer. Zagreb: Meandarmedia, Muzej za umjetnost i obrt; 2011.
- Pravilnik o upravi Merkurovog sanatorija. Merkur vjesnik 1936;32:81–2.
- Bez autora. Pred svečanim otvorenjem Merkurovog sanatorija na Florijanskom putu. Jutarnji list 1930;19;12(col.2).
- Dr. E. Novi Merkur sanatorij. Svet godina V, knjiga I, broj 3, 11. 1. 1930., str. 72.
- Bez autora. Svečano otvorenje »Merkurovog sanatorija« na Florijanskom putu. Jutarnji list 1930. Jan. 19;4 (col.2).
- Dugački V. Grossmann, Makso. Hrvatski biografski leksikon sv. 5. Zagreb: Hrvatski leksikografski zavod »Miroslav Krleža«; 2002.
- Hahn A. In memoriam Prim. Dr. Makso Grossmann. Liječ Vjesn 1947;69:139–40.
- Karaman I. Industrijsko (tvorničko) poduzetništvo i radništvo na tlu grada Zagreba do 1941. Industrijalizacija građanske Hrvatske (1800–1941). Zagreb: Naprijed, 1991.
- HR-HDA-890 – Personalni spisi državnih službenika Zemaljske vlade, Pokrajinske uprave, oblasnih uprava, Savske banovine, Banovine Hrvatske i ministarstava NDH. Rješenje od 31. listopada 1930.
- Vitauš B. Rad Merkurovog sanatorija. II. Kirurški odio. Izvještaj šefa odjela primariusa Dra Branka Vitauša. Merkur vjesnik 1940;36:5–7.
- Rezultati sabirne akcije za Merkur sanatorij i dom. Merkur vjesnik 1937;33:185.
- Naš ponos (uvodnik). Merkur vjesnik 1937;33:161–2.
- Šilović S. Rad Merkurovog sanatorija. III. Odio za ženske bolesti. Izvještaj šefa odjela primariusa Dra Srečka Šilovića. Merkur vjesnik 1940;36:8–9.
- Neumann M. Rad Merkurovog sanatorija. V. Rentgenski odio. Izvještaj šefa odjela primariusa Dra Milana Neumanna. Merkur vjesnik 1940;36:9–10.
- Ruždić I. Rad Merkurovog sanatorija. VI. Kemijski laboratorij. Izvještaj šefa kemijskog laboratorija Dra Ibrahima Ruždića. Merkur vjesnik 1940;36:10–11.
- HR-DAZG-241 Merkur sanatorij. Sig. 65. Kontrola priredbe jela 1939–1940.
- Nemanić A. Uloga Merkura u borbi protiv tuberkuloze. Merkur vjesnik 1937;33:166–70.
- HR-HDA-890 Personalni spisi državnih službenika Zemaljske vlade, Pokrajinske uprave, oblasnih uprava, Savske banovine, Banovine Hrvatske i ministarstava NDH. Dokument o premještanju dr. Samaržije u Zagreb.
- HR-HDA-890 Personalni spisi državnih službenika Zemaljske vlade, Pokrajinske uprave, oblasnih uprava, Savske banovine, Banovine Hrvatske i ministarstava NDH. Molba za primitak u službu dr. Samardžije.
- HR-HDA-890 Personalni spisi državnih službenika Zemaljske vlade, Pokrajinske uprave, oblasnih uprava, Savske banovine, Banovine Hrvatske i ministarstava NDH. Odobrenje sporedne službe nakon imenovanja ravnatelja dr. Samardžije.
- Samaržija P. Merkuraši i njihov sanatorij. Merkur vjesnik 1940;36:11–13.
- HR-DAZG-241 Merkur sanatorij. Dopis od 22. srpnja 1942. Odgovor Gradskom poglavarstvu na rješenje br. 21392-V-2-1942.
- HR-DAZG-241 Merkur sanatorij. Prijava židovskih pacijenata.
- HR-DAZG-241 Merkur sanatorij, Merkur sanatorij moli dozvolu da može dovršavati započete pobačaje. Dopis br. 50179-Z-1943 od 25. 11. 1943.
- HR-DAZG-241 Merkur sanatorij. Dopis štednja s električnom energijom od 12. 12. 1942.
- HR-DAZG-241 Merkur sanatorij. Stočna blagajna – dopis od 13. 5. 1943.
- HR-DAZG-241 Merkur sanatorij. Odobrenje povišenja cijena rentgen snimke, elektro-fizikalnog liječenja i rendgen terapije od 28. 8. 1943.
- HR-DAZG-241 Merkur sanatorij. Odgovor sanatorija na upit glede poroda u sanatoriju.
- HR-DAZG-241 Merkur sanatorij. Patološkoanatomski zavod Medicinskog fakulteta – dopis o povećanju tarife od 28. rujna 1943.
- HR-DAZG-241 Merkur sanatorij. Popis liječnika sanatorija.
- HR-DAZG-241 Merkur sanatorij. Nacrt ugovora između Merkur društva trgovačkih i privatnih namještenika u Zagrebu i liječnika Merkurovog sanatorija od 4. 2. 1944.